

Två nyfunna senmedeltida textilier i Björklinge kyrka

INGER ESTHAM

I samband med Björklinge kyrkas restaurering under slutet av 1980-talet påträffades diverse fragment i ett utrymme under altaret,¹ bl a bitar av polykromt glas från ett 1600-talsfönster, några ornament från krönet av ett senmedeltida altarskåp, ett berett pälskinn av grävling² samt ett antal textilfragment som bestod av hopknycklade spröda och svårt skadade textilstycken bemängda med sand och damm. Bild 1. Redan vid den första besiktningen i kyrkan 1989 kunde rester av broderi iakttagas på några av fragmenten, spår av målning på ett annat fragment. Samtliga fragment överfördes till Riksantikvarieämbetets dåvarande textilenhet för undersökning och eventuell konservering. De fuktades försiktigt ut och rengjordes från sanden under noggrant iakttagande så att ingen information skulle gå förlorad. Konserveringen och den vetenskapliga undersökningen utfördes parallellt.³ Det följande utgör en redogörelse för textiliernas nuvarande tillstånd men även ett försök att beskriva deras ursprungligen praktfulla utseende.

Bild 1. Textilfragment funna under altaret i Björklinge kyrka vid restaureringen 1989. Före konserveringen. Nederst ses den hopknycklade processionsfanan, överst bl a delar av det broderade altarbrunet. Foto Gabriel Hildebrand, Riksantikvarieämbetet

Bild 2. Senmedeltida broderat altarbrun i Björklinge kyrka. Fragmentariskt. Detalj med Kristus. Foto Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

Ett senmedeltida altarbrun från början av 1500-talet

Den hopknycklade högen i vilken enstaka broderitrådar av senmedeltida karaktär hade iakttagits redan vid besiktningen i kyrkan visade sig utgöra resterna av ett senmedeltida altarbrun. Altarbrunet är svårt skadat och i två delar, stycken saknas också. Trots det fragmentariska skicket kan man efter konserveringen och den vetenskapliga undersökningen bilda sig en

Bild 3. Senmedeltida broderat altarbrun. Detalj med aposteln Petrus. Foto Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

uppfattning om altarbrunets ursprungliga utseende och broderiets utförande. Altarbrunets nuvarande mått är höjd 33 cm, längd 196 cm. Den rekonstruerade ursprungliga längden är 226 cm.⁴

På altarbrunet ser vi rester av figurbroderi utfört i relief ursprungligen i guld och flerfärgat silke i olika slag av läggsömmar samt sidenapplikationer. De bevarade figurerna är fyra till antalet. Med all säkerhet var de ursprungligen tretton, placera-

Bild 4. Senmedeltida broderat altarbrun. Detalj med aposteln Johannes. Foto Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

de på rad med jämna avstånd. Figureorna står på en grön markremsa, som löper längs altarbrunets hela längd innanför den smala bården av en vinranka. Tydliga märken visar var figureorna ursprungligen stod, bl a är fötterna i många fall bevarade. Mellan figureorna på den gröna markremsan ser vi blomstertuvor. Bakgrunden, mot vilken figureorna avtecknar sig är nu gråaktig men var ursprungligen gyllene. Figureorna bär nu gråaktiga mantlar, ursprung-

Bild 5. Senmedeltida broderat altarbrun. Detalj med apostel vars attribut ej kan identifieras. Foto Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

ligen var de gyllene, samt silkebroderade tunikor. Längs brunets kanter löper en bård av applicerat rödviolett siden med en ursprungligen i guld – möjligen också silver – broderad vinstam omslingrad av en vinranka. Bild 2–7.

Broderiets ikonografiska innehåll går att tolka trots att så många figurer saknas. Placerad i centrum återfinner vi Kristus, på hans högra sida står Petrus, Johannes och ytterligare en apostel. Med säkerhet

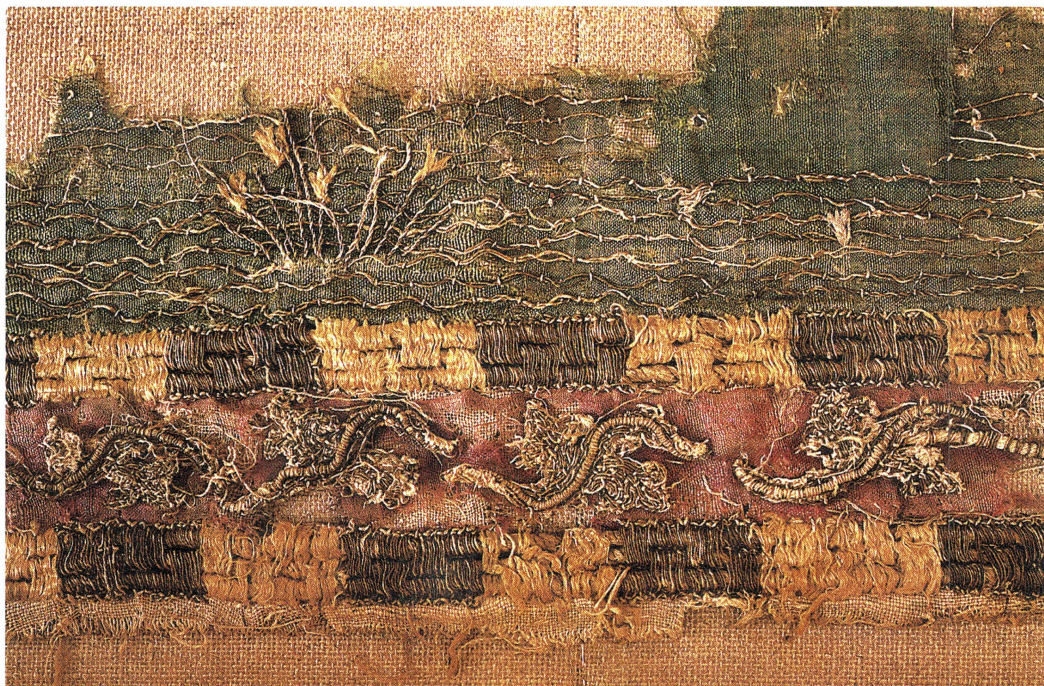

Bild 6. Senmedeltida broderat altarbrun. Detalj av bården med en slingrande vinranka. Foto Tommy Arvidson, Upplandsmuseet

har framställningen ursprungligen visat Kristus som ledare för apostlakollegiet. Kristus avbildas frontalt, placerad i centrum och ursprungligen omgiven av sex apostlar på var sida. De tre bevarade apostlarna står vända mot Kristus. Kristus har korsgloria, han håller sin högra hand lyft till välsignelse, i sin vänstra hand håller han en korskrönt glob. Han bär en ursprungligen gyllene mantel och blå tunika med mönster av små guldslingor. Bild 2. Petrus håller sitt attribut, en nyckel. Glorian är blå. Han har vitt, lockigt hår och skägg, gyllene mantel, nu grå, samt röd tu-

nika, nu svagt grårosa. Bild 3. Johannes, ung och skägglös, håller sitt attribut, en kalk, han har ursprungligen gyllene mantel och röd tunika, glorian är röd. Bild 4. Den tredje apostelns attribut är skadat och kan inte identifieras. Han bär blå tunika och ursprungligen gyllene mantel samt har blå gloria. Bild 5, Kristus och alla apostlar utom Petrus har brunt hår och skägg utfört av s k silkefrisé – en mjuk, lättböjlig metalltråd omspunnen med silke. Tunikorna är broderade i dubbel läggsöm av silke, mantlarna i enkel läggsöm med membranguld d v s förgyllda mem-

braner, som klippts i smala remsor och spunnits kring en lintråd. All förgyllning är bortnött, kvar är membranernas gråaktiga färg. Också bakgrunden är broderad med membranguld i mönstrad läggsöm. Den gröna markkremsan består av applicerat tuskaftsiden, på detta har lagts glesa ränder av membranguld i läggsöm, blomstertuvorna är utförda av nu bleknat silke och membranguld. Bild 7.

Bårdens dubbla reliefränder är utförda med grova tvinnade lintrådar som underlag för reliefen och överbroderade med växelvisa partier av nu bleknat silke och guldtråd. Bild 6–7. I fältet mellan ränderna

är applicerat rödviolett tuskaftsiden som bakgrund till den ovan nämnda vinstammen med sin slingrande bladranka. Bild 6. Stam och ranka är av tvinnad hamptråd ursprungligen helt omspunnen av guldtråd. Vinbladen är elegant utförda i läggsöm av guld- eller silvertråd på lärft, utklippta efter sin form och applicerade mot rankan med mycket naturalistisk effekt. Bild 6. Rester av små ärgade runda metallbleck, s k ströningar, ses mellan bladen. Om dessa ursprungligen har varit många och utgjort vindruvsklasar är idag omöjligt att avgöra. Altarbrunet är utfört på underlag av vit linnelärft. Figurernas relief-

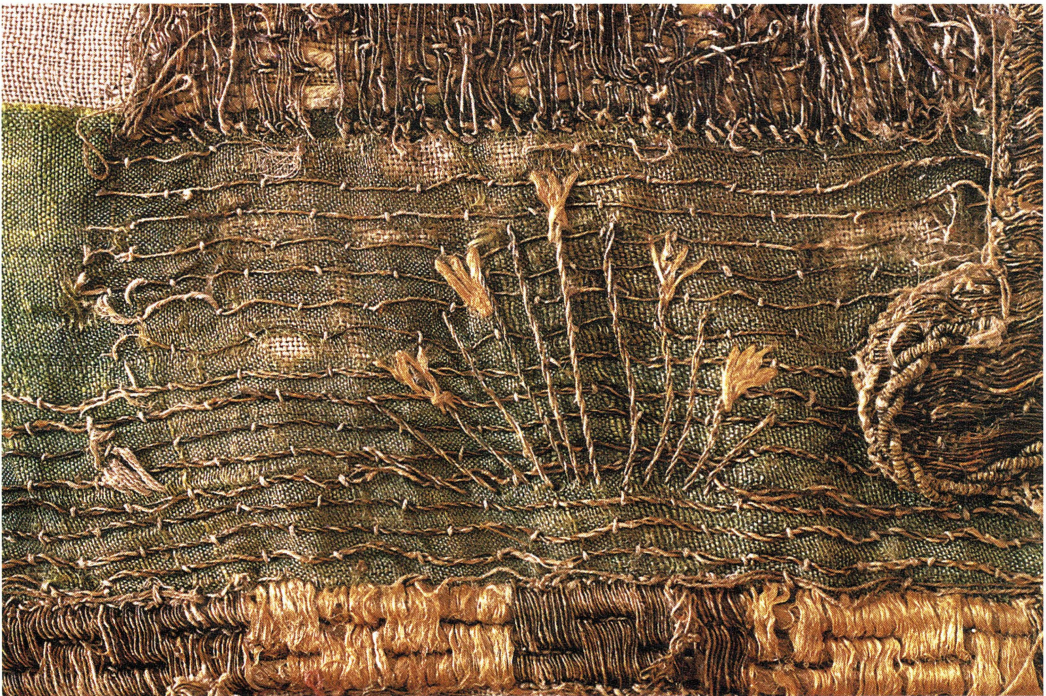

Bild 7. Senmedeltida broderat altarbrun. Detalj av markkremsan. Foto Tommy Arvidson, Upplands-museet

Bild 8. Senmedeltida processionsfana av mörkblå linnelärft med dubbelsidigt måleri. Fragmentarisk. På denna sida en framställning av Pingstundret. Jämför bild 10. Björklinge kyrka. Foto Gabriel Hildebrand, Riksantikvarieämbetet.

fyllning är av sammanpressade små bitar av ett parkumliknande tyg.

Altarbrunet kan dateras till början av 1500-talet. Det är ett importarbete sannolikt utfört i centrala Europa, möjligen i Tyskland.

En senmedeltida processionsfana troligen från slutet av 1400-talet

Tyget i den hopknycklade fragmenthögen med spår av målning, bild 1, visade sig vara mycket skört och hade lätt för att bris-

ta i de många hårda vecken. Knytet öppnades försiktigt genom fuktning och kunde med varsamhet planas ut någorlunda. Lös sand och damm avlägsnades. Framför oss såg vi resterna av en senmedeltida processionsfana med dubbelsidig målning. Målningen är dock svårt skadad och i dåligt skick. Bild 8.

Endast knappt hälften av fanan är bevarad. Fragmentets mått är 49 x 81 cm. Duken är av blå linnelärft.⁵ Av resterna framgår att fanan har bestått av två sammansydda lärftsvåder, vådbredd 48 cm.

Fanans ursprungliga bredd var sålunda 96 cm. De två lärftsvåderna var sammansydda stadkant mot stadkant med kaststyggn av ofärgad lintråd. Rester av sömmen är bevarad. Fanans ursprungliga höjd kan inte rekonstrueras eftersom duken är avriven nedtill och upptill. Nedtill bör fanan ha avslutats med långa flikar av lärften, upptill bör den ha varit vikt runt en stång. Längs ytterkanten är linnelärften invikt i en smal fåll i vilken vi ser rester av tofsars ursprungligen placerade med cirka 9–11 centimeters avstånd från varandra. Varje tofs består av ett kulformigt possement med flättnöster, själva tofsen är gjord av tvinnade lintrådar i blå färgerna rött, blått, grönt och vitt.

Målningen är som nämnts svårt skadad och bildinnehållet därför svårt att uppfatta liksom den polykroma målningens alla ursprungliga färger. Med hjälp av olika sorters ljus samt fotografering med infrakänslig film har emellertid en tolkning till slut blivit möjlig att göra. På dukens ena sida återfinns en framställning av Kristi himmelfärd och på den andra sidan Pingstundret. Bild 9–10. Eftersom endast hälften av fanans duk är bevarad återstår endast hälften av varje motiv, som har haft sin mittlinje längs fandukens mittsöm. Kompositionen är i sina huvuddrag uppbyggd på samma sätt på båda sidor, bild 9–10.

I framställningen av *Himmelsfärden* återfinns vi Maria längst fram till vänster framför lärjungarna, knäböjande, vänd mot vänster, händerna är lyftade i bön, ansiktet är vänt upp mot skyn. Rester i målningen antyder att Marias mantel och dok

är blå, hennes kjortel är röd med långa smala ärmar, båda plaggen med rik veckbildning kantas av smala ornament i vitt. Närmast bakom Maria står Johannes, ung och skägglös, med händerna lyftade i tillbedjan, klädd i en mantel av ljusare färg än de övriga fem eller sex apostlarna. Samtliga har gyllene glador. Ovanför Maria avtecknar sig den klippa från vilken Kristus lyftes till himlen. Mycket svårt att uppfatta i den skadade målningen är Kristi vänstra fot uppe i skyn – hans högra fot saknas eftersom den fanns på den saknade delen av fanan. Där bör även ha funnits resten av molnkransen samt de övriga apostlarna. Vanligtvis avbildas Kristi fötter och Maria centralt i detta motiv.

Framställningen av *Pingstundret* är uppbyggd på samma sätt men spegelvänd. Främst, längst ned till höger, ses Maria sittande med en uppslagen bok i sitt knä, händerna är lyftade i tillbedjan men blicken är riktad mot bokens sidor. Maria bär en blå mantel och dok samt en röd kjortel med långa smala ärmar. Båda plaggen har kantbårder med vita ornament. Boken har vita sidor med svart text och guldsnitt. Bredvid Maria på hennes högra sida sitter en apostel, också han har en uppslagen bok i knäet. Han visar med sitt pekfinger på ett bestämt ställe i texten samtidigt som blicken är lyft mot skyn. Aposteln bär en rikt veckad mantel, boken är utförd på samma sätt som Marias. Han har långt, brunt hår och skägg men saknar attribut som går att urskilja. Bakom Maria står Johannes döparen hållande ett lamm i sin famn. Ytterligare apostlar kan uppfat-

Bild 9. Senmedeltida processionsfana. Kristi himmelfärd, höger sida av den ursprungliga framställningen, vänster sida saknas. Fotograferad med infrakänslig film. Foto Gabriel Hildebrand, Riksantikvarieämbetet.

tas, framför allt är gloriorna tydliga. Bakom dem ses två pelare med kupolliknande krön av rött tegel. Längst upp till höger – rakt ovanför Maria ses Guds välsignande hand inom en molnkrans, nedanför denna återfinns vi den ena vingen av den Helige Andes duva. Resten av duvan samt Guds

Bild 10. Senmedeltida processionsfana. Pingstundret. Vänster sida av den ursprungliga framställningen, höger sida saknas. Fotograferad med infrakänslig film. Foto Gabriel Hildebrand, Riksantikvarieämbetet.

Faders vänstra hand, vanligtvis hållande det korskrönte världsklotet, bör ha funnits på den saknade hälften av duken där även de övriga apostlarna bör ha funnits.

På båda sidor omges framställningen av en rak bård, cirka 3–3,5 cm bred, målad i mörkt karmosinrött. Samtliga glador är

gyllene och prydda med bågar i fin kon-
turteckning. Dräkterna faller i djupa veck.
Tyvärr är färgen skadad och apostlarnas
dräkter kan därför inte närmare beskrivas.
Apostlarnas hår och skägg är återgivet i
brunt med vita dagar. Ingen analys av fär-
gen har ännu kunnat göras.

Fanan torde vara utförd under slutet av
1400-talet och är sannolikt ett arbete utfört
av någon målare verksam i denna del av
landet.

Trots det fragmentariska skicket och de
svåra skadorna är det ett mycket värde-
fullt fynd som har gjorts i Björklinge kyr-
ka. Det berikar vår kunskap om senmedel-
tidens kyrkotextilier, ikonografi och bruk.
I Uppland finns sju senmedeltida altar-
brun kända sedan tidigare, Björklinges är
sålunda det åttonde. Inget av dem är av
samma utförande som Björklungebrunet.
Dyrbarast och mest praktfullt är altarbru-
net i Hillersjö kyrka, utfört av Herman van
der Lynden i Lübeck under 1400-talets an-
dra hälft.⁶ Altarbrunet i Ed, Jumkil, Söder-
by Karl och Uppsala universitets samling-
ar (från okänd kyrka i Uppland) är samtli-
ga av inhemskt ursprung och av enklare
utförande men därför inte ointressanta.
Samtliga har motiv med heliga personer
framställda i halvfigur. Altarbrunet i Upp-
sala domkyrka är av rött siden med dekor
av silverströningar och gotiska bokstäver,
som ursprungligen har bildat en text eller
ett namn. Altarbrunet från Norrsunda, nu i
Statens historiska museum, skänktes till
kyrkan så sent som 1635 av ägarna till Vall-
stanäs. Altarbrunet är broderat i Vadstena
kloster under början av 1500-talet och till-

hörde ursprungligen Vadstena klosterkyr-
kas högaltare.⁷

Endast fem medeltida processionsfa-
nor har bevarats i landet. Två fragmenta-
riska fanor med dubbelsidig målning på
blå linnelärfvt tillhör Lunds domkyrka
(Domkyrkomuseet). På den första fanans
ena sida är en framställning av Nådasto-
len, på den andra sidan är en Anna själv
tredjeframställning. På den andra fanan
ses Katarina av Alexandria och en helig bi-
skop. På fanorna från Hemmesjö i Små-
land (Länsmuseet i Växjö) och Högs kyrka
i Hälsingland (i kyrkan) möter vi fram-
ställningar av heliga personer. På den lilla
processionsfanan i Uppsala domkyrkomu-
seum med dubbelsidig målning på brun-
svart siden ser vi på den ena sidan Kors-
fästelsen och på den andra sidan Kristi
Uppståndelse. Utan att jämföra Uppsala
domkyrkas och Björklinges fanor i detalj
kan konstateras att dessa bägge fanor skil-
jer sig väsentligt från de övriga fyra både i
utförande och motivval.

Noter

1. Ridderstedt, Lars. Fynd i Björklinge kyrka
vid restaureringsarbeten i april 1989.
Björklinge förr och nu. Årgång 14. 1990.
2. Fil dr Åke Nisbeth har undersökt och date-
rat glasfragmenten. Åke Nisbeth och måle-
rikonservator Håkan Lindberg har under-
sökt altarskåpsfragmenten. Pälsskinnet
undersöktes och bestämdes av osteologi-
ska enheten på Statens historiska museum.
3. Konserveringsarbetet och de tekniska ana-
lyserna är utförda av 1:e textilkonservator
Eva Lundwall, Riksantikvarieämbetet.

4. Textilnheten vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum. Konserveringen slutfördes 1995, Pietas nummer 6939/95.
5. Linnelärften har färgats färdigvävd. Linnelärftens vådbredd 48 cm, trådtäthet i varp och inslag 14 trådar/cm, varp och inslag av Z-spunnet lingarn. Analys Eva Lundwall.
6. Branting, Agnes och Lindblom, Andreas. Medeltida vävnader och broderier i Sverige. I-II. Stockholm 1928-29.
7. Estham, Inger. Birgittinska broderier. Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson. Statens historiska Museum. Studies 4. Stockholm 1984.